

5. Всеподдайнейший отчет обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1894 – 1895 годы. – СПб.: Синодальная тип., 1898. – 427 с.
6. Всеподдайнейший отчет обер-прокурора Св. Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1896 – 1897 годы. – СПб.: Синодальная тип., 1899. – 279 с.
7. П.К. Первые уроки по обучению церковному пению в начальной школе / П.К. // Церковно-приходская школа. – 1887. – № 4. – С. 7 – 17.
8. По какому напеву следовало бы обучать церковному пению в наших сельских школах // Киевские епархиальные ведомости. Отдел второй. – 1863. – № 13. – С. 386 – 408.
9. Козлинский Симеон. О церковном пении в сельских приходских церквях и о мерах к улучшению его / Симеон Козлинский // Киевские епархиальные ведомости. Отдел второй. – 1894. – № 8. – С. 201–209.
10. Учительские курсы церковного пения в Киеве в 1888 г. // Церковно-приходская школа. – 1888. – Ноябрь. – С. 22 – 31.

Kyznets T.V. Church chanting in the spiritual education of Kyiv Eparchy in XIX – early XX centuries.

The article justifies the peculiarity of such discipline in schools of Kyiv eparchy as church chanting which had a special importance for church life. Orthodox population highly appreciated and liked church chanting as a part of liturgical practice. So the Orthodox Church held under close supervision the teaching of this course in all types of schools, training of teachers and their constant skills advancement through training in special courses.

Keywords: Kyiv Eparchy, the Orthodox Church, clergy, spiritual formation, church chanting, parish schools.

Кузнец Т. В. Церковное пение в системе духовного просвещения Киевской епархии XIX – начала XX в.

В статье обосновывается особенность такого учебного предмета в школах Киевской епархии как церковное пение, которое имело особую важность в церковной жизни. Православное население высоко ценило и любило церковное пение как составляющую часть богослужения, а поэтому Православная церковь внимательно контролировала и преподавание этого предмета во всех типах школ, и подготовку учительских кадров, и периодическое повышение их квалификации в системе обучения на специальных курсах.

Ключевые слова: Киевская епархия, Православная церковь, духовенство, духовное образование, церковное пение, церковно-приходские школы.

УДК 94 (477.8)

Я.П. Цецик

**ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКИХ ЧОРНОСОТЕНЦІВ ВІДНОСНО ЄВРЕЇВ
НА ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті досліджено роль російських чорносотенців в ускладненні міжнаціональних взаємовідносин на Волині на початку ХХ ст. Проаналізовано роль органів місцевої влади у примусовому виселенні євреїв з ряду населених пунктів. З'ясовано значення Російської православної церкви у зміцненні впливів Союзу руського народу в краї.

Ключові слова: Волинь, євреї, губернія, міжнаціональні взаємовідносини, ідеологія, православне духовенство, чорносотенці.

На початку ХХ ст. на Волині загострилися міжнаціональні взаємовідносини, що великою мірою було спровоковано органами імперської влади та чорносотенцями. Важливу роль у цьому відіграла Російська православна церква (РПЦ), яка сприяла зміцненню позицій Союзу руського народу (СРН) у краї напередодні Першої світової війни. Така ситуація негативно позначалася на суспільно-політичному житті регіону.

Питання, що розкривають окремі аспекти діяльності російських чорносотенців та внутрішньої політики російських урядів на Правобережній Україні й Волині на початку ХХ ст., проаналізовано у працях Н. О. Щербак [2], Ф. Канделя [3], Н. С. Івчик [4], І. Г. Самарцева [5, 8], М. Бармака [6], В. Кожина [7] та інших.

Використовуючи наукові праці українських учених та матеріали періодичної преси досліджуваного періоду, проаналізувати роль СНР в ускладненні російсько-єврейських взаємовідносин на Волині на початку ХХ ст.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Волинській губернії, як і в більшості губерній Правобережної України, спостерігалось загострення міжетнічних взаємовідносин. Це було зумовлено такими причинами: по-перше, на цих землях традиційно впродовж кількох століть була поліетнічна структура населення, на це вплинули історичний та геополітичний фактори, а внутрішня політика Російської імперії була спрямована на їхню дискримінацію; по-друге, імперська влада, проводячи русифікаторську політику, протидіяла будь-яким проявам вираження національної самоідентичності поляків, євреїв, українців. Важливу роль у цих процесах відводилося РПЦ, яка, опираючись на підтримку органів влади, робила усе можливе, щоб послабити позиції католиків і не допустити розповсюдження протестантизму. Все це ускладнювало й так не прості міжнаціональні взаємовідносини на Правобережній Україні й Волині.

Домінуючу групу населення у Волинській губернії становили представники титульної нації – українці. Станом на 1912 р. їх проживало понад 2,6 млн. осіб, другу за чисельністю етнічну групу становили євреї – понад 548 тис., третіми були поляки – 342 тис., четвертими – німецькі колоністи, а етнічні росіяни були лише п'ятою за чисельністю групою населення регіону [1, с. 71].

Зокрема, на Волині проживало 11% усіх євреїв тогочасної Російської імперії. Це пояснюється наявністю «смуги осілості» євреїв, яку штучно створили російські уряди ще на початку ХІХ ст. У її межах вони могли відносно вільно проживати, але й тут проти них застосовувалися певні обмеження, що посилювалися наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Наприклад, євреям було заборонено купувати чи орендувати землю. Також вживалися ущемлення щодо їхнього місця проживання.

Значна частина євреїв проживала у той час у містах – 164,8 тис. осіб. Зокрема, у багатьох повітових містах Волині євреї становили більшість населення. Наприклад, у м. Острозі вони складали понад 50% жителів, натомість у м. Ізяславі – 43%. Проте, незважаючи на обмежувальні закони, що діяли проти цієї етнічної групи населення, більшість євреїв все ж таки проживали у містечках і сільській місцевості – 383,3 тис. осіб [1, с. 66-71].

Друга половина ХІХ ст. характеризувалася посиленням антисемітських настроїв у суспільстві. Це було зумовлено тією обставиною, що євреї зосередили у своїх руках величезні капітали. Така ситуація загрожувала буржуазними перетвореннями, що були неконтрольованими. Висока конкурентна спроможність єврейської середньої буржуазії, поєднана з проникненням їхнього капіталу в сферу ринкових відносин, викликала незадоволення великої земельної аристократії та корінних етногруп. У період буржуазних перетворень серед євреїв з'явилася нова соціальна група – російсько-єврейська інтелігенція. Її представники опанували російську мову та намагалися скористатися правом на вищу освіту, щоб покинути «смугу осілості». Тому наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. з'явилися обмежувальні відсоткові норми при вступі євреїв до вищих навчальних закладів [2, с. 25]. Разом з тим після прийняття Тимчасових правил від 3 травня 1882 р., що стали поворотним пунктом, а згодом набрали чинності постійно діючого закону, й значно обмежили права євреїв на придбання чи оренду ними землі. Заборона селитися євреям у сільській місцевості у межах «смуги осілості» призвела до ще більшої їхньої концентрації в межах міст і містечок. Негативна дія обмежувальних законів посилювалася самочинними діями органів місцевої адміністративної влади: вони вільно трактували «Правила» від 3 травня 1882 р. і на власний розсуд визначали поняття «містечка» й перейменовувала їх у села з метою виселити з них євреїв [2, с. 26].

Це дало можливість «законного» виселення євреїв з ряду населених пунктів. Лише взимку 1912 р. із сіл Волинської губернії було примусово виселено близько п'яти тис. євреїв, які проживали там упродовж багатьох років. У результаті вони були змушені переїжджати в перенаселені міста та містечка. Ситуація настільки ускладнилася, що київський генерал-губернатор, який відзначився гоніннями євреїв з Києва, визнав «нелюдським виселення взимку» й віддав розпорядження перенести його на весну, проте праві депутати Думи назвали таке його рішення «надмірною сентиментальністю» [3, с. 748].

Отже, намагання посилити дію обмежувальних законів щодо євреїв навіть у «смюзі осілости», вільне трактування ряду їх положень органами місцевої влади з метою примусового виселення іудеїв з ряду населених пунктів, сприяли посиленню конфронтаційності у сфері міжнаціональних відносин.

У Західному краї згідно закону від 10 липня 1864 р. євреям було заборонено купувати чи брати в оренду землі у межах Київського генерал-губернаторства [4, с. 254].

Велика концентрація євреїв у містах та містечках Волині, а також обмеження щодо їхнього проживання у сільській місцевості, значно вплинули на рід їхніх занять. У промисловості в «смюзі осілости» було задіяно близько третини єврейського населення: 10% робітники, до 20% кустарі-ремісники, до 5% власники невеликих підприємств, натомість торгівлею займалися понад 40%, на державній службі та представники «вільних професій» (лікарі, літератори, юристи тощо) – 5%, наймити, службовці приватних компаній і поденники – близько 5%, решта – служителі культу, військовослужбовці та особи «без певних занять, лави яких часто поповнювалися за рахунок торговців, посередників, орендарів та збанкрутілих» [5, с. 27].

Доцільно уточнити, що наприкінці XIX ст. у Волинській губернії функціонувало лише 5 єврейських землеробських колоній, що були утворені у період з 1836 по 1851 рр. У них проживало 1,3 тис. мешканців. Загалом у всій «смюзі осілости» в землеробських колоніях мешкало 13 тис. єврейських родин (близько 76 тис. осіб) [6, с. 141].

У зв'язку з такою несприятливою ситуацією багато євреїв були змушені займатися виноробством і шинкарством. Однак законодавство Російської імперії забороняло іудеям самостійно займатися цими та деякими іншими промислами, тому багато з них брали у поміщиків на відкуп винокурні, млини, торгівлю вином, молочні ферми і рибальство. На території «смуги осілости» євреї розвивали борошномельне виробництво, були власниками чи орендарями парових і водяних млинів, орендували близько 90% винокурних заводів, а також їм належали пивоварні. Вздовж шляхів Південно-Західного краю знаходилися корчми. Не будучи їхніми власниками, а лише посередниками, євреї жили за рахунок відсотків із шинкарського промислу. Тому їх часто звинувачували у споюванні селян [6, с. 141-143].

Зазначені фактори зумовили те, що наприкінці XIX – на початку XX ст. у «смюзі осілости» сформувалася соціальна структура єврейського населення, яка суттєво відрізнялася від структур інших етнічних груп.

Євреїв звинувачували у злиденному житті робітників і селян, соціальній несправедливості. Ці настрої заохочувала й офіційна влада, «спрямовуючи соціальне незадоволення у вигідне їй річище». Така ситуація стала сприятливим підґрунтям для діяльності в Україні чорносотенних організацій, однією з ідеологічних засад яких було юдофобство [4, с. 25].

Таким чином, зростання антисемітських настроїв на Правобережній Україні заохочувалося владними структурами імперії й духовенством РПЦ. Це зумовило загострення міжетнічних суперечностей у поліетнічному суспільстві регіону. Позиція влади носила окреслену мету: звинуватити євреїв у злиденному житті робітників і селян.

Після видання імператором Миколою II маніфесту 17 жовтня 1905 р. у Російській імперії розпочали легальну діяльність ряд політичних партій. Значну роль відігравали монархічні організації. Восени того ж року було утворено СРН [7, с. 102]. Майже відразу після свого утворення вона здобула лідируючі позиції у чорносотенному монархічному русі. З моменту утворення СРН займав яскраво виражену антисемітську позицію. У статуті організації було наголошено, що «Євреї в члени Союзу ніколи допущені бути не можуть, навіть у тому випадку якщо вони приймуть християнство», але й тут не обійшлося без винятків [5, с. 714].

Посилену активність СРН виявляв на українських землях. Через короткий проміжок часу осередки організації об'єднували тут понад 190 тис. членів [8, с. 91].

Особливо активно чорносотенці працювали на Волині. Ключову роль у посиленні їх позицій відіграла РПЦ. Станом на 1907 р. у Волинській губернії до лав цієї організації належало понад 105 тис. осіб, а з більш ніж 1000 відділів і підвідділів СРН понад 300 очолювали служителі культу. Саме Почаївська Лавра у той час була провідним центром чорносотенного руху на Волині, а її архимандрит Віталій був лідером місцевих чорносотенців [9, с. 340].

Отже, завдяки підтримці православним духовенством ідеології СРН, Волинь стала одним із провідних центрів чорносотенного руху в імперії. При цьому важливим фактором було те, що багато священників відкрито пропагували їхні ідеї та організували сільські підвідділи організації.

На сторінках своїх пресових органів чорносотенці не лише пропагували ідеологію своєї організації. Багато публікацій носили відвертий юдофобський характер та були спрямовані проти поляків-католиків, німецьких колоністів-протестантів тощо.

Так, у «Російському прапорі» публікувалися списки євреїв, яких потрібно було негайно знищити, лунали заклики до розправи з євреями-депутатами, розпущеної у 1906 р. І Думи. З цього приводу заступник міністра внутрішніх справ визнав свою безпорадність тому, що чорносотенці «користуються безнаказаністю і самим високим покровительством» [5, с. 720].

У той час Почаївська Лавра стала головним центром пропаганди чорносотенної ідеології в краї, одним із напрямів діяльності якої був антисемітизм. На сторінках «Почаївського листка», який видавався у друкарні Лаври, було опубліковано велику кількість юдофобських статей. З метою об'єктивного дослідження цієї проблеми вважаємо за доцільне проаналізувати окремі матеріали, що були надруковані на сторінках вищезазначеного видання навесні 1912 р. У частині публікацій розкрито окремі питання купівлі та оренди землі у краї євреями. Зокрема, в одній із них увага акцентувалася на тому, що поміщик-католик К. Карвицький у с. Синюхи (Кременецький повіт) продав землю, частину з якої придбали місцеві селяни за ціною 260 руб. за десятину, а 90 десятин – євреї з Почаєва (М. Львівський, І. Мучний та інші). Сама угода купівлі-продажу була оформлена на студента, також поляка за походженням В. Павловського. Згідно твердження автора статті, останній був неможливий і не міг укласти цю угоду, а тому видав нотаріальну довіреність єврею М. Львівському, який вже міг її продати або передати в оренду. Місцевим селянам євреї пропонували придбати цю землю вже по 360 руб. за десятину [10, с.12].

В іншій статті увага фокусувалася на тому, що один заможний селянин навесні 1911 р. взяв в оренду 100 десятин церковної землі. Але не мав можливості самостійно оплатити її оренду. Тому він звернувся за допомогою до єврея Я. І. Бикмана. Хоча договір оренди був оформлений на селянина, але «жид обклав мене векселями». Як член СРН, він за допомогою її активістів, усунув єврея від співпраці й з того його «справи поліпшилися» [11, с.10-11].

Характерною особливістю цього видання було те, що в ньому часто піднімалися питання пов'язані з єврейським землеволодінням. Так, зазначалося, що єврей Ландай через підставну особу – селянина з с. Гореники з 1911 р. орендує 50 десятин землі у власника маєтку у с. Клосові (Кременецький повіт). Місцеві селяни, які бажали взяти цю землю в оренду, пропонували власнику замість 14 руб. за десятину – 20 руб., а єврей платив лише 18 руб. Також йому було надано право безкоштовного випасу худоби, натомість селяни за це платили власнику 5 руб. за літо, а за випас на казенних землях – лише 50 коп. Орендовану землю єврей віддав місцевим селянам у користування за умови, що «Хто бажає користуватися всім врожаєм має доплачувати 5 руб. за копу хліба, яка припадає на долю єврея» і далі «Скільки селяни не просили висилити єврея ніхто не допомагає, приїзжав пристав, а Ланда багатіє і до нині» [12, с.11-12].

Таким чином, у ряді статей опублікованих упродовж місяця кілька разів було піднято проблему незаконного володіння та оренди землі євреями на Волині. При цьому неодноразово наголошено, що їм у цьому допомагали поляки-католики. Натомість місцеві селяни несли значні збитки від такої діяльності євреїв.

Особливу увагу відведено роду занять євреїв: торгівлі спиртними напоями у шинках. При цьому євреї не лише споювали селян, а й підбурювали їх до скоєння злочинів. В одній із статей було звинувачено торговку З. Маленніс у тому, що вона підбурила напасти на селянина М. Гаята, члена СРН, який допоміг акцизному чиновнику знайти у неї «горілку якою вона підпільно торгувала». Через деякий проміжок часу місцеві декласовані елементи напали на нього і якби не заступилися інші селяни, то його могли вбити [13, с.12].

В іншій публікації наголошувалося, що євреї продають горілку «власного виробництва», за допомогою якої одурманюють наш простий люд, витягують з нього трудову, зароблену мозолястими руками, криваво добуту копійку». Тобто у селах, у зв'язку із споюванням селян, склалася складна ситуація, «а зароблене йде у шинок». Наприкінці автор звернув увагу на ту

обставину, що органи адміністративної влади володіли недостатнім обсягом інформації про діяльність таких закладів і про їх власників-євреїв [14, с. 17].

З наведеного вище можна зробити висновок, автори вказаних статей звинувачували євреїв-шинкарів у нелегальному виробництві та реалізації спиртного і як наслідок – споюванні місцевих селян. Причиною таких публікацій у чорносотенній пресі була не стільки благородна мета: протидіяти пияцтву, скільки чергова спроба дискредитувати євреїв. Адже саме євреї були орендарями шинків, і цей факт чорносотенці вдало використовували, проводячи антисемітську пропаганду.

Ще один аргумент, який використовували діячі СРН у своїй пропаганді, був рід занять євреїв: більшість торговельних закладів краю були в їх власності. Піднімаючи це питання, чорносотенці акцентували увагу читачів на тому, що необхідно якомога швидше позбавити євреїв можливості здійснювати торгівлю деревиною, оскільки вони на власний розсуд встановлювали ціни на неї та свідомо завищували її для селян. Ще одним фактором, який сприяв зубожінню селян, стало свідоме заниження євреями ціни під час купівлі зернових, і навпаки завищення при продажі селянам [15, с. 15]. Ураховуючи, що у тогочасній торгівлі на Волині домінував єврейський капітал, їх звинувачували у спекуляції з деревиною та зерновими під час купівлі-продажу, що згідно позиції чорносотенців, негативно впливало на економічне становище селян. Однак у публікації автор не згадав про високі податки та інші платежі, що змушені були сплачувати селяни, – саме це було основним гальмом економічного розвитку українського села.

У статтях юдофобського змісту постійно піднімалося питання примусового виселення євреїв із сіл. Так, в одній із них зазначалося, що у с. Колесць (Старокостянтинівський повіт) «незаконно» проживав єврей Айзик. Його мобілізували до російської армії під час російсько-японської війни. Але він unikнув служби й, за твердження місцевих чорносотенців, нелегально виїхав до Австро-Угорщини. Повернувся він лише після закінчення війни. Місцевий осередок СРН неодноразово інформував про нього поліцію, але остання на звернення не реагувала. Згідно тверджень чорносотенців саме він перешкоджав будівництву нової церкви у селі й налаштовував місцевих селян проти священика. Однак жодного факту, що підтверджував би ці звинувачення, наведено не було. Закінчувалася публікація промовистими словами: «Господи! До яких пір ця зараза буде мучити по селах наш народ православний» [16, с. 12].

В іншій статті, надрукованій у цьому виданні, йшлося про скаргу волинському губернатору, яку написав член СРН із с. Карасин (Рівненський повіт) М. Марчик. У ній зазначалося, що біля лісопильного заводу «незаконно» проживали євреї. Розгляд скарги доручили провести місцевій поліції. Однак місцевий поліцейський пристав після спілкування з купцями-євреями Геллером і Мінцом зазначив, «що донесення губернатору є хибне», а євреї там не проживали. Але, згідно тверджень автора статті, у с. Карасин функціонували торговельні заклади власниками яких були євреї [17, с. 12].

Отже, як бачимо, члени СРН висували співробітникам місцевої поліції звинувачення про те, що вони не реагувала на їхні звернення щодо примусового виселення євреїв із сільської місцевості. Це аргументувалося підкупом заможними євреями поліцейських. Але жодного підтвердження цього факту, як і у випадку попередніх звинувачень, чорносотенці не навели. Тобто чорносотенці намагалися дискредитувати євреїв і змусити поліцію співпрацювати з ними.

Таким чином, проведений аналіз статей, опублікованих у «Почаївському листку» підтверджує, що майже у кожному його номері друкувалися антисемітські статті. Це робилося чорносотенцями з метою звинуватити євреїв у всіх негараздах, які були притаманні тогочасному суспільству. Враховуючи, що СРН мав підтримку з боку органів влади, можна стверджувати, що цей напрям діяльності вони реалізовували у контексті тогочасної урядової доктрини. У результаті чорносотенці відіграли значну роль в ускладненні міжнародних відносин, що негативно позначалося на суспільно-політичному житті Волині напередодні Першої світової війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1913. – 549 с.

2. Щербак Н. О. Особливості національної політики російського уряду на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст.: автореф. ... дис.... доктора іст. наук / Надія Олександрівна Щербак. – К.: Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2006. – 38 с.
3. Кандель Ф. Книга времён и событий. История российских евреев. Т. 2. Часть третья / Феликс Кандель. – М.: Мосты культуры, 2002. – 892 с.
4. Івчик Н. С. Єврейське питання у Російській імперії в добу ліберальних реформ 60 – 70-х рр. XIX ст. / Н. С. Івчик // Проблеми розвитку соціально-економічних систем: Матеріали Першої регіональної міжвузівської науково-практичної конференції. – Київ-Дубно, 2010. – Вип. 1. – С. 253-255.
5. Самарцев І. Г. Євреї в Україні на початок XX ст. / І. Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 19-29.
6. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796 – 1914 рр.): Монографія / Микола Бармак. – Тернопіль, 1999. – 208 с.
7. Кожинів В. «Чёрносотенцы» и революция (загадочные страницы истории) / Вадим Кожинів. – Изд. 2-ое доп. – Москва, 1998. – 231 с.
8. Самарцев І. Г. Чорносотенці на Україні (1905 – 1917 рр.) / І. Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 90-98.
9. Хитровська Ю. В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті України наприкінці XVIII – на початку XX ст. / Ю. В. Хитровська. – К.: Видавництво європейського університету, 2011. – 472 с.
10. Из с. Синюх: как жида там землю купили // Почаевский листок. – 1912. – № 17. – 3 марта. – С. 12.
11. Поучительное раскаяние // Почаевский листок. – 1912. – № 18. – 5 марта. – С. 10-11.
12. Еврейская кабала // Почаевский листок. – 1912. – № 27. – 3 апреля. – С. 11-12.
13. Что делают в селе проклятые жида // Почаевский листок. – 1912. – № 18. – 5 марта. – С. 12.
14. Денисов И. Жидовская подлость / И. Денисов // Почаевский листок. – 1912. – № 35-36. – 11 мая. – С. 17.
15. Очередные задачи борьбы с жидовством // Почаевский листок. – 1912. – № 35-36. – 11 мая. – С. 15.
16. Сельская зараза // Почаевский листок. – 1912. – № 19. – 9 марта. – С. 12.
17. Марчик М. О. Как гонят из-за жидов ревнителей союза / М. О. Марчик // Почаевский листок. – 1912. – № 26. – 28 марта. – С. 12.

Tsetsyk J.P. Policy of Russian Black-Hundreds regarding Jews in Volyn in early XX century

The article deals with the complication of interethnic relations in Volyn region in the early twentieth century and the part the Russian Black-Hundreds played in this process. It analyzes the role of the local authorities in the forced eviction of Jews from a number of settlements. The author draws attention to the role of the Russian Orthodox Church in strengthening the effects of the Union of Russian people – the mass reactionary monarchist organization, in the province.

Key words: Volyn, Jews, province, interethnic relations, ideology, Orthodox clergy, the Black-Hundreders

Цецик Я.П. Политика русских чёрносотенцев относительно евреев на Волыни в начале XX в.

В статье исследовано роль русских черносотенцев в осложнении межнациональных взаимоотношений на Волыни в начале XX в. Проанализирована роль органов местной власти во время принудительного выселения евреев из ряда населенных пунктов. Выяснено значение Русской православной церкви в усилении позиций черносотенцев в крае.

Ключевые слова: Волынь, евреи, губерния, межнациональные взаимоотношения, идеология, православное духовенство, черносотенцы.

УДК 78:929

А. Ф. Завальнюк

ОСОБЛИВОСТІ МУЗИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОГО КОМПОЗИТОРА МИКОЛИ ЛЕОНТОВИЧА

У статті досліджуються особливості музичної творчості видатного українського композитора Миколи Леонтовича, його методів опрацювання фольклорних пісенних жанрів, висвітлюється стиль гармонізацій і поліфонізацій народних мелодій, розглядається характеристика досконалості і унікальності його творчості іншими композиторами,